

Charakterystyka epoki średniowiecza

Początek średniowiecza – IV/V w.

Często wskazuje się datę **476** – upadek cesarstwa zachodniorzymskiego, który zapoczątkowuje epokę wieków średnich, a kończy starożytność.

Wczesne średniowiecze: V-IX

- Wędrowki ludów
- Rozwój państwa Karola Wielkiego

Rozkwit: X-XIII w.

- Powstanie państw w Europie.
- Idea zjednoczonej Europy Ottona III.
- Wyprawy krzyżowe.
- Konflikty cesarstwa z papieżem.
- Powstaje święta inkwizycja.
- Działają zakony: krzyżacki, templariuszy.

Schyłek: XIV-XV

- Początki literatury narodowej
- Umacnianie się państw i władzy świeckiej.
- Rozwój architektury gotyckiej.
- Najazdy Tatarów na Europę.
- Rozłam w Kościele katolickim. Za daty kończące epokę uznano:
- **1450** – rok, w którym Gutenberg wynalazł druk,
- **1453** – rok upadku Konstantynopola,
- **1492** – rok odkrycia Ameryki przez Krzysztofa Kolumba.

Skąd nazwa?

Pochodzi od łacińskich określeń *media aetas* – „czasy, wieki średnie”, *medium aevum* – „era średnia”. Tak właśnie – jako epokę pośrednią – określano od XVI w. okres pomiędzy doskonałym antykiem i nawiązującym do tegoż antyku renesansem. Utrwalona w XVII w. nazwa wiązała się z niepochlebnyim sądem o średniowieczu, które długo uważano za okres ciemnoty i upadku, epokę pozbawioną własnej tożsamości.

Symbole epoki

- **KRZYŻ** – znak teocentrycznego światopoglądu, religijności, wielkiego wpływu Kościoła na politykę.
- **TIARA** – korona papieża, to znak władzy duchownej – podległości Europy Watykanowi.
- **KORONA** – symbol władzy świeckiej; ustrojem politycznym państw tego okresu jest monarchia, na której czele stoi król lub cesarz.

- **MIECZ** ma pierwszorzędne znaczenie dla stanu rycerskiego, bowiem średniowiecze było epoką wojen.

Co jest ważne?

- Wieki średnie to najdłuższa z epok w dziejach nowożytnej Europy, bo trwająca ponad tysiąc lat. Stąd jej wewnętrzne zróżnicowanie.
- Wieki średnie to czasy bardzo burzliwe: wojen, krucjat, najazdów, migracji i głębokich kontrastów.
- Na gruzach cesarstwa rzymskiego utworzyły się nowe państwa. W Europie zapanował ustrój feudalny, a chrześcijaństwo zdominowało sposób myślenia ludzi tych czasów.
- Twórcami kultury tego okresu są dwa stany: duchowieństwo i rycerstwo, dlatego za jej główne symbole można uznać krzyż i miecz.
- W średniowieczu europejskim kształtuje się kultura rycerska – z ważnym wzorcem rycerza. Dzieje rycerzy Okrągłego Stołu, postać [Rolanda](#) czy króla Karola Wielkiego to ważne konteksty kulturowe.
- [Pareneza](#) – czyli ideały, wzorce osobowe popularyzowane wśród odbiorców, to dziedzina, na którą warto zwrócić uwagę. Zaliczamy do niej hagiografię, czyli żywoty świętych. Motyw ascezy pojawia się nieraz – na przykład w poezji współczesnej.
- [Boska komedia Dantego](#). Wątek życia porównanego do wędrówki, postać człowieka poszukującego odpowiedzi na pytania o sens życia i konstrukcję zaświata.
- Z literatury średniowiecznej pochodzi typ bohatera zwanego [everymanem](#) – człowiekiem każdym, reprezentantem ludzkości. Powróci w późniejszej literaturze – na przykład w powieściach Franza Kafki.
- [Wielki testament Francois Villona](#). Słynny cytat: „Ach, gdzie są niegdysiejsze śniegi?” Wyraża gorycz wobec przemijania, jest podjęciem motywu vanitas. Samo dzieło otwiera szereg poetyckich testamentów.

Hagiografia

Żywoty świętych zebrane w dziele pt. *Złota legenda* Jakuba da Voragine.

Opowieść ramowa

Opowieści kanterberyjskie Chaucera.

Epoki a nie epoka

To bardzo ważne, aby zdać sobie sprawę z rozciągłości czasowej średniowiecza. Nie może być więc mowy o jednolitości okresu prawie tysiącletniego. I rzeczywiście, trzeba na średniowiecze spojrzeć inaczej – to co najmniej trzy epoki:

V-X wiek – to czas najazdów ludów ze Wschodu, nieustannych wojen i wędrówek ludów. Wtedy kształtują się załążki wszystkich europejskich państw. W Kościele trwają właśnie i

rozdźwięki. Jedyną prawowitą władzą są cesarz niemiecki i papież, a miejscami, gdzie jedynie przetrwała kultura piśmienna, są klasztory. Niemniej kultura istnieje, a nawet wzbogaca się o wpływy arabskie.

XI-XIII wiek – to rozkwit średniowiecza. W architekturze powstają style romański i gotycki. Działają uniwersytety w Padwie, Bolonii i Paryżu. Kwitnie myśl scholastyczna, nawiązująca do Arystotelesa. Święty Franciszek z Asyżu reformuje Kościół w duchu pokory i ubóstwa. Trwają wyprawy krzyżowe.

XIV-XV wiek – to czas niezwykle ważny dla tworzenia się nowożytnej Europy. Holenderski historyk, Johan Huizinga nazwał go pięknie „jesienią średniowiecza”. Kultura rycerska i dworska kwitnie w całej Europie. Obok tekstów łacińskich zaczynają powstawać też utwory literackie w językach narodowych. Jan Gutenberg wynajduje druk – ten wynalazek zrewolucjonizuje życie kulturowe całego kontynentu. Zaczynają się pierwsze próby tworzenia Kościołów narodowych, niezależnych od Watykanu, na przykład ruch husycki w Czechach. Przeplatają się i ścierają ze sobą wpływy średniowiecza i nadchodzącego renesansu.

Średniowieczna Europa była:

Teocentryczna

Bo ośrodkiem myśli i najwyższą wartością był Bóg (*Theos*).

Uniwersalna

Bo posiadała wspólne zwierzchnictwo papieskie (Watykan), jedną wiarę, „urzędowy” język – łacinę, a nawet władcę świeckiego: cesarza – zwierzchnika Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, które próbowało kontynuować potęgę Cesarstwa Rzymskiego. Samodzielne państwa i poczucie tożsamości narodowej zaczęły krystalizować się z czasem.

Pelna magii, wiary w znaki, symbole i tajemnice

Ludzie średniowiecza wyjaśniali sobie w ten sposób zagadki świata, wyroki boskie lub ubierali w symboliczne obrazy swoje uczucia, wyobrażenia, postawy. Głęboka była wiara w cuda, niezwykle moce przypisywano liczbom.

- Siódemka jest na przykład szczególna: siedem sakramentów, siedem grzechów głównych, siedem błogosławieństw, siedem momentów Męki Pańskiej itd.
- Trójka – uświęcona przez sam fakt istnienia Trójcy Świętej.
- Czwórka – bo cztery żywioły, cztery strony świata, cztery płyny w człowieku, cztery wiatry itd.

Średniowiecze kocha alegorie i tworzy je z całą pomysłowością; swoistymi alegoriami są żywe obrazy i uosobienia: Młodość, Cnota itd. Nawet barwy znaczą: czerwień to krew Chrystusa, biel – niewinność, żółć – zdrada itd.

Dualistyczna

To znaczy, że wartości i pojęcia dzielono na dwie, kontrastowe grupy. Czyn był dobry lub zły, człowieka czekało potępienie lub zbawienie, niebo lub piekło, każda rzecz miała być ziemski (ciało) i duchowy (duszę) – bez barw pośrednich.

Anonimowa

Jeśli chodzi o dzieła sztuki. Owszem, znamy kilku artystów i pisarzy epoki (Villon, Voragine, Słota), ale to nieliczne jednostki. Nie było w modzie dążyć do pustej sławy, liczyła się treść dzieła.

Owładnięta obsesją śmierci (XIV, XV w.)

Modny stał się w sztuce i literaturze motyw [danse macabre](#), czyli obłądnego tańca śmierci, która powołuje wszystkie stany.

Zauważ, że postać śmierci (najpierw rozkładające się zwłoki, potem kostucha – szkielet z kosą) to jedna z najtrwalszych antropomorfizacji (upostaciowań) średniowiecza.

Silnie zhierarchizowana

Struktura społeczeństwa średniowiecznego (feudalnego) – to system lenny, czyli łańcuch lenników i wasali, a także podział na stany: szlachecki, duchowny, mieszczański, chłopski. Zauważ, że ów hierarchiczny układ świata odzwierciedla [filozofia św. Tomasza](#). Jego „drabina bytów” jasno określa miejsce człowieka wśród stworzeń (zaraz pod aniołami), a zarazem sankcjonuje zależność ludzi od ludzi.

Religijna, waleczna, rozrywkowa

Cechy te – jak się okazuje – nie muszą się wykluczać. Być może najwięcej wątpliwości wzbudza ludyczny (zabawowy) wymiar epoki. A jednak! Dowodem – turnieje rycerskie, miłosna liryka trubadurów oraz obecność błaznów, muzykantów, działalność wędrownych aktorów.

Feudalizm

Ustrój feudalny zaczął się kształtować jeszcze w państwie Karola Wielkiego, by wkrótce stać się jedynym ustrojem społeczno-politycznym epoki. U jego podstaw leżały własność ziemi oraz specyficzny podział pracy: jedni uprawiali ziemię, inni byli wojownikami; słabsi potrzebowali opieki w niespokojnych czasach.

Struktura społeczeństwa średniowiecznego (feudalnego) – to system lenny, czyli łańcuch lenników i wasali, a także podział na stany: szlachecki, duchowny, mieszczański, chłopski.

Na szczycie hierarchii feudalnej stał król – najwyższy senior i właściciel całej ziemi w państwie. To on rozdzielał urzędy, lenna, różnego rodzaju przywileje, a jego obowiązkiem była opieka nad poddanymi.

Niżej w hierarchii znajdowali się seniorzy (wielcy lennicy królewscy), zarówno duchowni (np. biskupi, opaci), jak i świeccy (np. hrabiowie, książęta). Mieli oni własnych lenników, którymi się opiekowali i wobec których musieli być lojalni. W zamian za lenno składali królowi przysięgę wierności.

Niżej stali wasale niższego rzędu (rycerze) – oni przysięgali wierność seniorowi i w razie potrzeby musieli mu służyć pomocą zbrojną, a czasem także finansową. W razie nielojalności seniora mogli mu wypowiedzieć posłuszeństwo.

Jeszcze niżej w społeczeństwie feudalnym znajdowali się mieszczaństwo i chłopstwo – stany właściwie pozbawione praw, za to obarczone największymi ciężarami. Ich przedstawiciele płacili różnego rodzaju daniny i renty panu feudalnemu, dziesięcinę na Kościół itp.

Średniowieczne tematy, postacie i gatunki literackie

Bardzo ważne są gatunki takie jak:

- epos rycerski (epika),
- żywoty świętych (hagiografia),
- kroniki (historiografia).

Każda z tych dziedzin oferuje dobrze znane wzorce osobowe:

- rycerza,
- świętego,
- władcy.

Tym samym buduje krąg średniowiecznych tematów:

- etosu rycerskiego (miłość, honor, odwaga, waleczność, wierność słowu),
- wiary w Boga (teocentryzmu) i hierarchii wartości,
- modelu sprawowania władzy.

Wiara, walka, miłość – oto tematy średniowieczne.

Jakie terminy z zakresu poetyki mogą się przydać na maturze?

Hagiografia

Dział literatury dotyczący opisów życia świętych. W średniowieczu chyba najsilniejszy nurt literacki – owocem tego są setki żywotów najrozmaitszych świętych – spośród których notabene tylko niewielka część jest dziś uznawana przez Kościół. Jako sztandarowy przykład zapamiętujemy *Legendę o świętym Aleksym*, erudyta może jeszcze wspomnieć o najpiękniejszym i najobszerniejszym średniowiecznym zbiorze żywotów świętych – *Złotej legendzie* Jakuba da Voragine.

Liryka maryjna

Matka Boska jest szczególnie istotną postacią średniowiecznego życia religijnego. Jej pośrednictwo między ziemią a wysokościami urzekało ludzi epoki, całkiem na serio dopatrywali się w Niej zresztą kogoś w rodzaju dobrego ducha, który może szepnąć słówko, komu trzeba, i uzyskać skierowanie do czyśćca dla zbłąkanej duszy. Stąd też cały dział poezji średniowiecznej, jakim są modlitwy do Matki Boskiej, określany właśnie tym mianem.

Wiersz zdaniowo-rymowy

Mówi się o nim także wiersz średniowieczny – co dobrze określa znaczenie tego systemu wersyfikacji w literaturze epoki. Po pierwsze – każdy wers jest w nim odrębnym zdaniem. Po drugie – liczba sylab w poszczególnych wersach jest zmienna. Po trzecie – rymy mają charakter gramatyczny – to pary tych samych form gramatycznych – np. „nosimy – prosimy”.

Żywot świętego

Utwór parenetyczny opisujący legendarne dzieje świętego, propagujący wzorzec świętości, kultywujący jego postać.

W zależności od wzorca świętości ma żywot dość schematyczną budowę. Na przykładzie żywotu ascety schemat biografii świętego wygląda następująco:

- Opis narodzin świętego
- Cudowne dzieciństwo
- Małżeństwo
- Ucieczka od świata, śluby czystości itp.
- Podróż – dobrowolne wygnanie
- Cuda za życia
- Męczeńska śmierć
- Cuda po śmierci

Chanson de geste

Po francusku „pieśń o czynach”. Epicka opowieść o losach dzielnego rycerza (lub dzielnych rycerzy). Najbardziej znany przykład – *Pieśń o Rolandzie*. Chanson de geste wykazuje liczne podobieństwa do eposu – bywa też nazywana eposem rycerskim – nie jest jednak „czystej krwi” przedstawicielem homeryckiego gatunku. Jej bohaterami są wszak szlachetnie urodzeni wojownicy i piękne damy wysokiego rodu, opiewa zaś – właśnie te „czyny” – rzecz jasna – bohaterskie i godne najwyższego podziwu.